

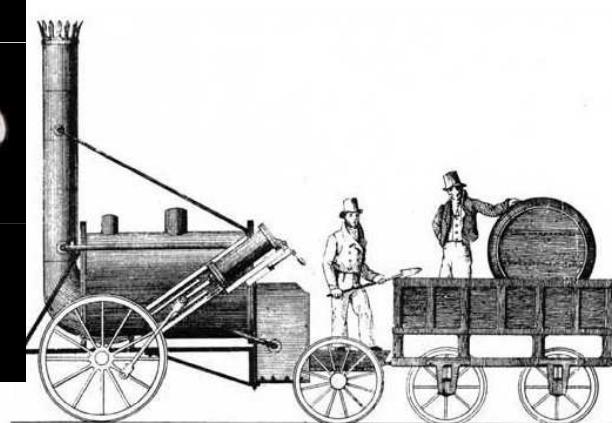
Přednáška č. 8

Demografický přechod a II. Demografický přechod

Demografický přechod

- Proces **demografické reprodukce je relativně velmi stabilní a jednoduchý**, ve srovnání s reprodukci vývojově složitějšími, jako jsou ekonomická či sociální reprodukce.
- Široké vnitřní (biologické) i vnější (ekonomické, sociální, geografické) **podmíněnosti demografické reprodukce vedou jednak k opakování jejího charakteru** (biologické podmíněnosti), ale v pozdější době, v souladu s hlubokými změnami ve vnějších podmínkách (rozvoj výrobních sil, celková modernizace a dynamizace společenského vývoje) také k tak **výrazným změnám v reprodukčním chování**, že **demografická reprodukce sama „prošla“ procesem demografické revoluce**.

- Základem prakticky všech změn (i demografických) v posledních **třech stoletích** byl dynamický **rozvoj nezemědělských výrobních aktivit**.
- Po rozvoji **řemesel a obchodu** následoval **rozvoj těžebního a ostatních odvětví průmyslu**, který doprovázel rozvoj **dopravy a služeb**.
- Procesy **průmyslové revoluce, urbanizace, zvýšení produkce potravin a vědecko-technická revoluce** jsou spojeny s významnými změnami ve společnosti **nejsou izolovanými procesy**, ale navazují na sebe a vzájemně se podmiňují.

Demografické přechody

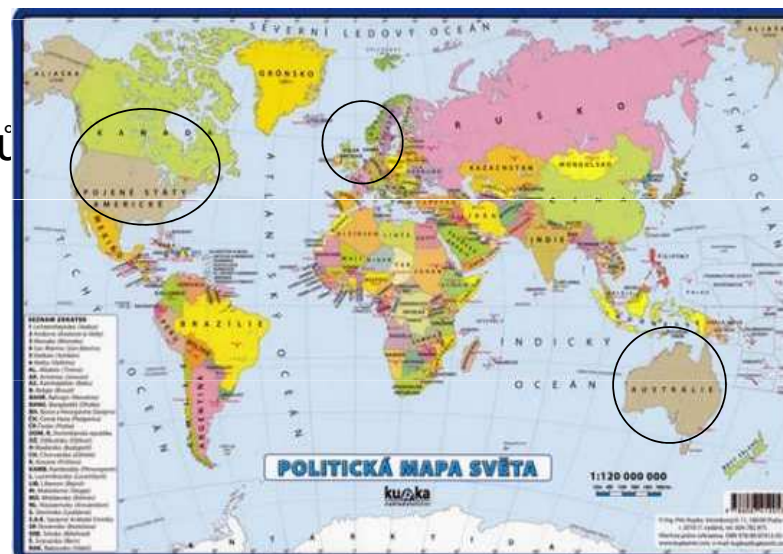
- Součástí těchto změn je i **změna reprodukčního chování lidí - demografická revoluce.**
- **Pokrok v zdravotní péči, růst vzdělanosti, změny v postavení žen a dětí, zlepšení životní úrovně a vývoj způsobu myšlení a morálky změnily původní přirozený řád demografické reprodukce.**
- Tyto faktory umožnily na jedné straně **snižování úmrtnosti** a na druhé straně (později a postupně) **omezování plodnosti.**

Podle významových změn ekonomických sektorů lze potom dělit rozvoj lidské společnosti na tři fáze:

- **1) statickou (předindustriální období),**
 - **2) dynamickou (industriální období),**
 - **3) organickou (postindustriální období).**
- **Období před nástupem první demografické revoluce lze ztotožnit se statickou (předindustriální) fází.**
- **V průběhu dynamické (industriální) fáze dochází k postupnému přechodu první demografické revoluce a v průběhu organické (postindustriální) fáze nastupují změny charakteristické pro druhou demografickou revoluci.**

- **Teorie novodobé demografické změny** byla poprvé v uvedených souvislostech (ale nikoliv ještě jako „přechod“ či „revoluce“) zmíněna již ve **20. letech 20. století** americkým demografem Warrenem Thompsonem v monografii *Population*, ve které sledoval a klasifikoval **změny a přechody v mírách plodnosti a úmrtnosti v industrializovaných společnostech** za posledních 200 let.
- Na základě **kombinací plodnosti a úmrtnosti** u různých populací vymezil **tři typy zemí s různým tempem růstu počtu obyvatel.**

- První (skupina A) byla skupina zemí s klesající mírou populačního růstu a čelila potenciálnímu poklesu počtu obyvatel.
- Přestože úmrtnost v těchto zemích byla (na danou dobu) nízká, jejich rychle se snižující plodnost však byla předzvěstí nejprve stacionární a později i klesající (regresivní) populace.
- Do této kategorie byly zahrnuty...
... **země západní Evropy a zámořské země,**
které byly osídleny přistěhovalci evropského původu.

- **Skupina B** se podle Thompsona skládala ze zemí, kde **poklesla míra porodnosti a úmrtnosti, ale úmrtnost zde klesla dříve a rychleji než porodnost.**
- V důsledku toho jejich **populace rostla velmi rychle až do doby, kdy klesající míra porodnosti přispěla ke stacionární a pak klesající populaci.**
- Do této skupiny byly zahrnuty...
... země východní a jižní Evropy.

Thompson poukázal na to, že demografická situace těchto zemí byla srovnatelná se situací zemí skupiny A o 35 až 40 let dříve.

Demografické přechody

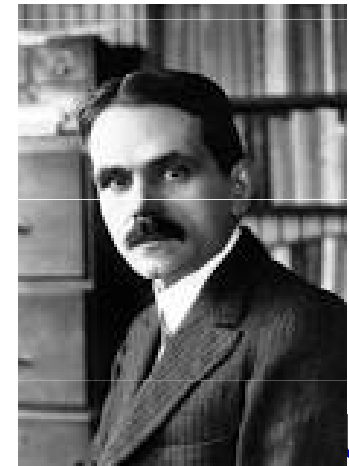
MUNI
ECON

- Země ve skupině C, ve kterých nebyla míra porodnosti ani úmrtnosti jakkoli „pod kontrolou“, byly klasifikovány jako "malthusiánské,, (počet obyvatel se nevyhnutelně zvyšuje když se zvyšují prostředky na živobytí).
- Thompson se domníval, že tato skupina tvoří 70-75 % tehdejší světové populace. Vzhledem k nedostatku relevantních dat, omezil svou analýzu na tři velké země, ve kterých byly k dispozici údaje: **Japonsko, Indie a Rusko.**

- Thompson dále předpokládal, že bude trvat tři až čtyři desetiletí, než mnoho zemí skupiny C přejde vývojově do skupiny B, což se ukázalo jako správná předpověď.
- Na druhou stranu se Thompsonovy hrubé prognózy brzkého poklesu počtu obyvatel ve skupině A ukázaly být chybné, protože predikoval, že míra porodnosti klesne lineárně. To se ovšem z řady demografických, politických i ekonomických důvodů nestalo.

- Kromě Thompsonových modelů je **teorie demografické revoluce původně spojena především s pracemi francouzského demografa a politika Adolpha Landryho** (1874-1956), který ji v ucelené podobě publikoval ve francouzštině v roce 1934 po čtvrtstoletí soustavných prací pod názvem *La Revolution Demographique*.
- Jeho komplexní pohled na změny v demografické reprodukci se opíral o celkový pokrok, zvyšování produktivity ekonomického systému apod., což u předchozích analýz výkladu poklesu úrovně plodnosti většinou chybělo.
- **Snižování plodnosti bylo tehdy ovšem často vykládáno jako úpadek a nikoliv jako součást progresivního rozvoje.**

- V odborných kruzích je ovšem **plně rozvinutá teorie demografické revoluce spojována až se studií amerického demografa Franka Notesteina z roku 1945 *Population: The long view*, kde ji nazývá demografickým přechodem** (přechodným růstem).
- **Demografickou revoluci spojuje**, podobně jako další odborníci, **s celkovou modernizací, růstem počtu mobilního městského obyvatelstva, s rozpadem tradičních velkých rodin, změnou způsobu života, růstem individualismu** apod.

Article citations

Notestein, F. W. (1945). Population — The Long View. In Theodore W. Schultz (Ed.), Food for the World. Chicago: University of Chicago Press.

- Navázal tak na Thompsonovu práci z 20. let, kterou modernizoval a revidoval.
- Na oplátku Thompson podpořil Notesteinovy závěry ve své další práci z roku 1949 *The Demographic Revolution in the United States*, kde opět zdůraznil **výrazný vliv městské průmyslové společnosti, racionálního a sekulárního myšlení, moderní techniku, rozvoj vzdělání a emancipaci žen** – jako zásadních podmínek pro proběhnuvší proces demografické revoluce.

The Demographic Revolution in the United States

By WARREN S. THOMPSON

THE term "demographic revolution" as used here means merely a rather sudden change in birth rates and death rates which alters their relations to one another and hence leads to changes in the rate of growth and in the composition of our population. In this sense there have been two demographic revolutions during the last three centuries in the area which now constitutes the United States.

FIRST REVOLUTION

which took place during this period. The population of European stock in the area which later became the United States has been estimated at about 52,000 in 1650. In 140 years, that is, by the time of our first national census in 1790, it had grown to almost four million or by over seventy-five-fold. Of this four million almost 800,000, or about one-fifth, were Negroes. Using the ratios of children to women of child-bearing age as the basis for calculations of the birth rate, it appears probable

- Teorie demografické revoluce byla postupně doplňována dalšími autory a vzhledem ke složité podmíněnosti tohoto procesu její výklad nebyl, není a nikdy nebude jednotný.
- Komplikace nastává již v základní úvaze - přirozená reprodukce lidí je svou podstatou biologickým procesem a dochází-li ke změnám v reprodukčním chování lidí, jako např. v průběhu demografické revoluce, pak jsou tyto změny zásadním způsobem podmíněny sociálním systémem.
- Stručně shrnuto, proces přirozené reprodukce lidí je sociálně podmíněným biologickým procesem.

Demografický přechod (někdy také demografická revoluce či tranzice) je **převratným a v historii lidstva ojedinělým procesem změny demografické reprodukce.**

- Zdeněk Pavlík (nejznámější český demograf): *„Demografickou revoluci je možno co nejstručněji charakterizovat jako převratnou a v celé historii lidstva ojedinělou přeměnu charakteru demografické reprodukce, která je ve svém výsledku nejzřetelněji patrná ve změnách v úrovni úmrtnosti, porodnosti a ve věkové struktuře jednotlivých populací.“*

- Demografický přechod **vzniká na určitém stupni společenského rozvoje a na jiném opět končí.**
- Charakteristický je pro něj především **pokles hrubé míry porodnosti (resp. plodnosti) a hrubé míry úmrtnosti.**
- **Klesá také kojenecká úmrtnost**, zvyšuje se **naděje dožití**, dochází ke stabilizaci populačního růstu.
- Koncept *demografického přechodu* se tedy pokouší **zobecnit změny růstu počtu obyvatel v čase.**

- Termín demografický přechod vystihuje skutečnost, že se jedná o **přechodné období demografických procesů, které spojuje periody relativně rovnovážného přirozeného pohybu a chování obyvatelstva.**
- **Proces demografické revoluce začíná na konci 18. století v Anglii, Nizozemí, Francii...** (obecně v západní Evropě).
- **Určit přesný počátek i konec tohoto procesu je však velmi obtížné,** protože k němu nedochází u celé populace současně, ale postupně u jednotlivých skupin obyvatelstva.
- Také **jednotlivé země mají svá specifika a neprocházejí procesem demografické revoluce ve stejnou dobu a stejně rychle. Ale všechny jím nakonec „nějak“ projdou...**

- Jen pro ilustraci - populace **Země v 18. století vzrostla o 40 %, obyvatelstvo Evropy se zvětšilo dokonce o 54 %.**
- Je třeba si populační růst zasadit do kontextu - **celý proces demografického přechodu proběhl v západní, severní, jižní a části střední Evropy přibližně v letech 1780-1940.**
- Bylo to **období modernizace a průmyslové revoluce**, která odstartovala nejen **proces industrializace, ale i urbanizace, sociálních a kulturních změn, růst vzdělanosti...**

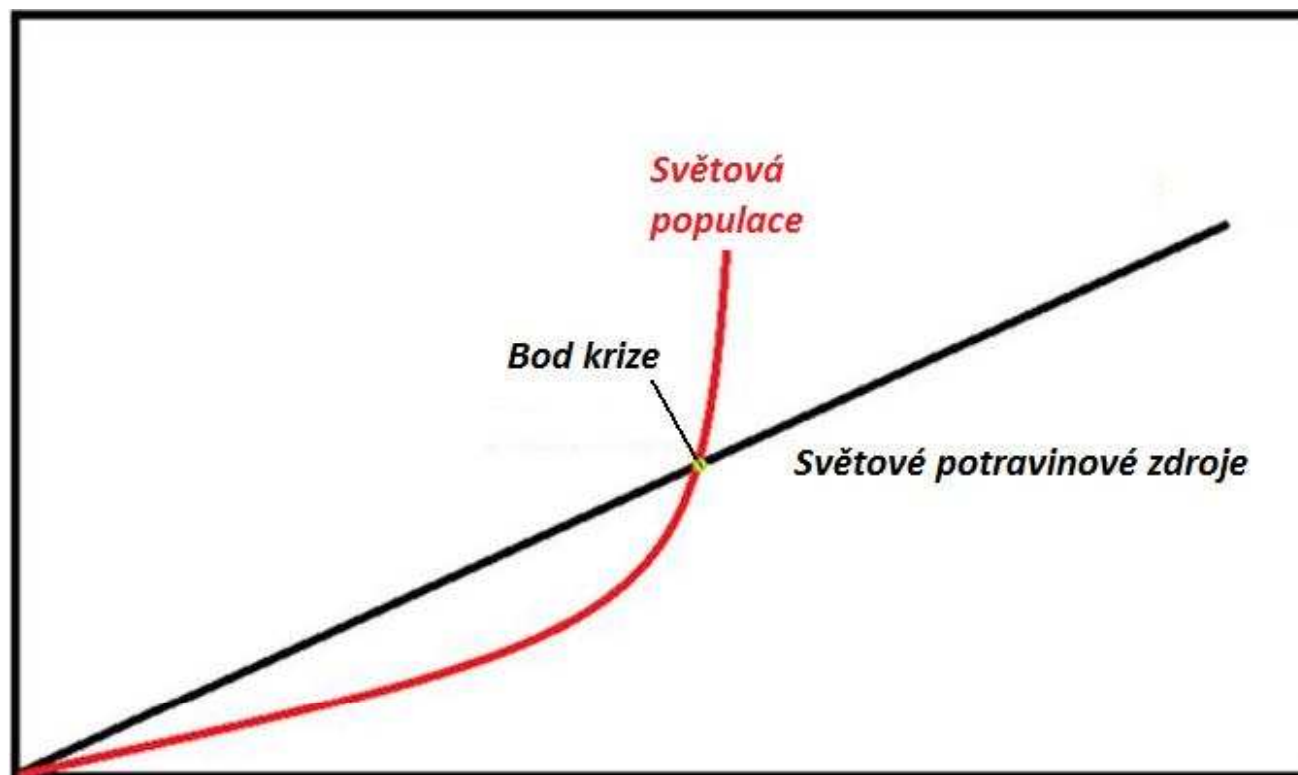
- **Co však bylo příčinou tohoto nebývalého populačního růstu?** Na to se snažili odpovědět demografové, kteří tuto odpověď formulovali do teorií demografického přechodu...
- např. Anglický pastor a ekonom **Robert Malthus** ve svém „Eseji o principu populace (1789)“ vyjádřil **obavy nad růstem populace**.
....považoval ho za **neudržitelný a neslučitelný s možnostmi společnosti zajistit zdroje obživy** (malthusiánství).

Demografické přechody

Malthusova teorie zdrojů

Zdroje: Malthus (1798; předělané vydání z roku 2002)

- Společnosti se totiž vyvíjí od **1) primitivních**, kde je ekonomickými faktory **omezována pouze mortalita a populace se snaží maximalizovat svou velikost na(d) úroveň ekonomických možností...**

- ...až po **2) moderní, vyspělé** s vysokou úrovní ekonomické produkce, kde je však **velikost populací pod úrovní ekonomických možností**, protože egoistická touha po vysoké životní úrovni vede k **vědomému omezování porodnosti**.

- Podle teorie demografického přechodu vývoj populace probíhá ve čtyřech fázích demografických režimů a podstatou růstu populací je zejména pokles úmrtnosti způsobený zvyšující se životní úrovní a kontrolou nad nemocemi.

Pozn.: V roce 1841 byla v nejvyspělejší zemi světa Anglii naděje dožití při narození 40 let u chlapců a 42 let u dívek.

1. fáze: (před přechodem)

- **pro tuto fázi jsou charakteristické vysoká míra porodnosti i vysoká míra úmrtnosti, hodnoty se pohybují kolem 40 ‰,**
- **moderní medicína není zdaleka rozvinuta, standardy osobní hygieny jsou na velmi nízké úrovni,**
- **obě míry kolísají podle aktuálních okolností, daleko více ovšem úmrtnost (epidemie, války, hladomory),**
- **v populaci je velmi malý podíl osob ve vyšším věku a populační růst stagnuje,**
- **v této fázi se dnes už prakticky žádné země nenachází (úmrtnost klesá již i ve střední a východní Africe).**

2. fáze: (období přechodu I)

- tato fáze se vyznačuje nadále **vysokými hodnotami míry porodnosti, ale již výrazným poklesem míry úmrtnosti,**
- **modernější medicínské techniky a vyšší hygienické standardy** vedou ke **snižování úmrtnosti**, zejména té v **nízkém věku** (kojenecká, dětská),
- dochází k **nárůstu podílu dětí v populaci a k velkému populačnímu růstu,**
- **v této fázi dnes nalezneme např. některé země subsaharské Afriky** (Niger, Tanzanie, DR Kongo a další) či jihozápadní Asie (např. Afghánistán).

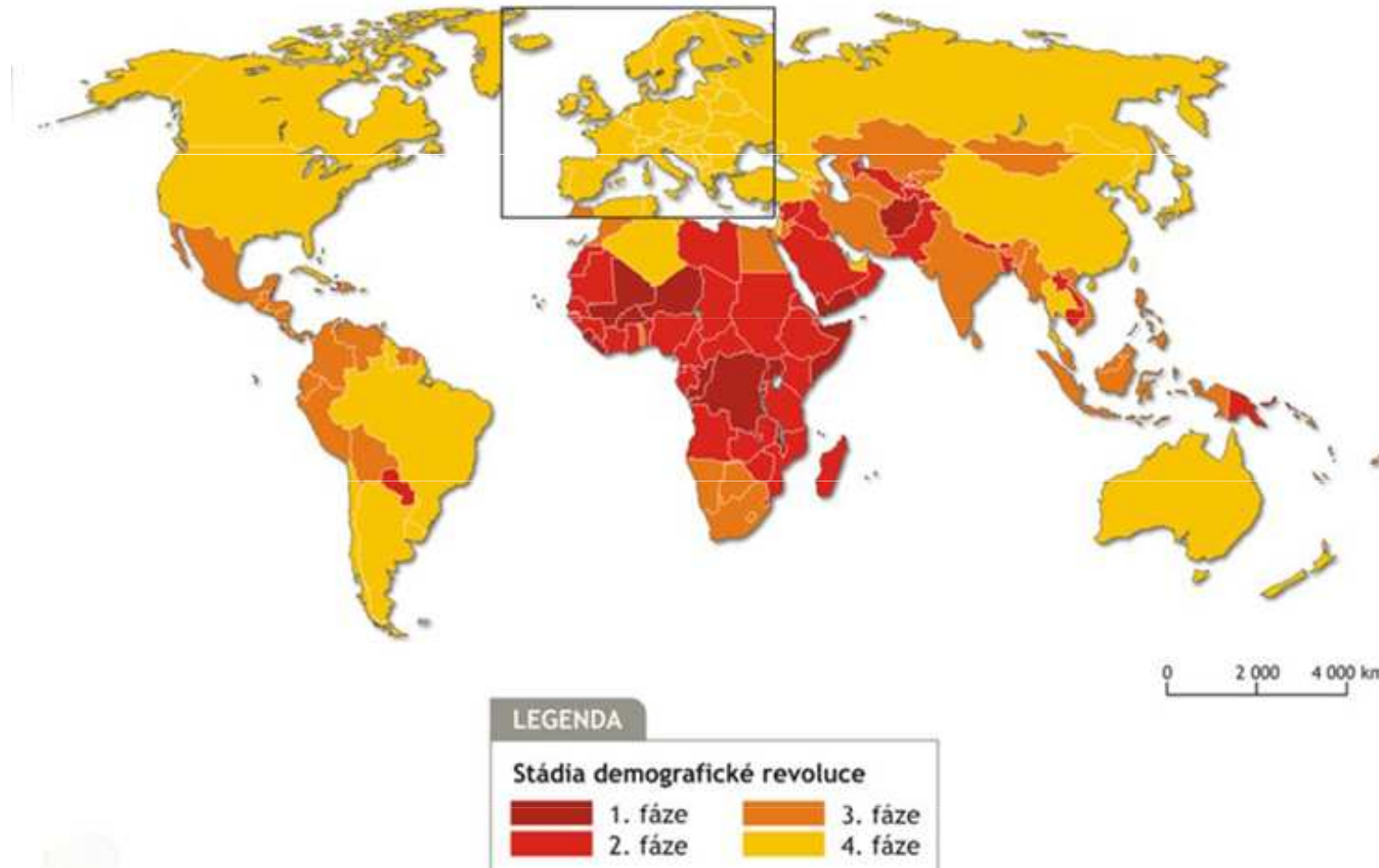
3. fáze: (období přechodu II)

- tato fáze je **charakteristická mírnějším poklesem a následným ustálením míry úmrtnosti na nízké úrovni a poměrně prudkým poklesem míry porodnosti,**
- v důsledku **sílící suburbanizace, ekonomického a sociálního tlaku na méně četnou rodinu (dvě děti) se porodnost postupně snižuje, a to téměř až na úroveň úmrtnosti,**
- **dochází také ke značným migracím, např. z populačně rostoucí Evropy (2. polovina 19. a přelom 19. a 20. století, ale i později) do USA,**
- **podíl dětí v populaci začíná klesat, zatímco podíl dospělých v produktivním věku se zvyšuje,**
- **populace stále roste, ale daleko méně než v předcházející fázi,**
- **v této fázi se nachází mnoho zemí v Asii, Latinské Americe a Karibiku (např. Indie, Brazílie či Dominikánská republika)**
- **druhá a třetí fáze jsou příznačné pro tzv. (první) demografický přechod a de facto tvoří vlastní přechodovou fázi.**

4. fáze: (po přechodu)

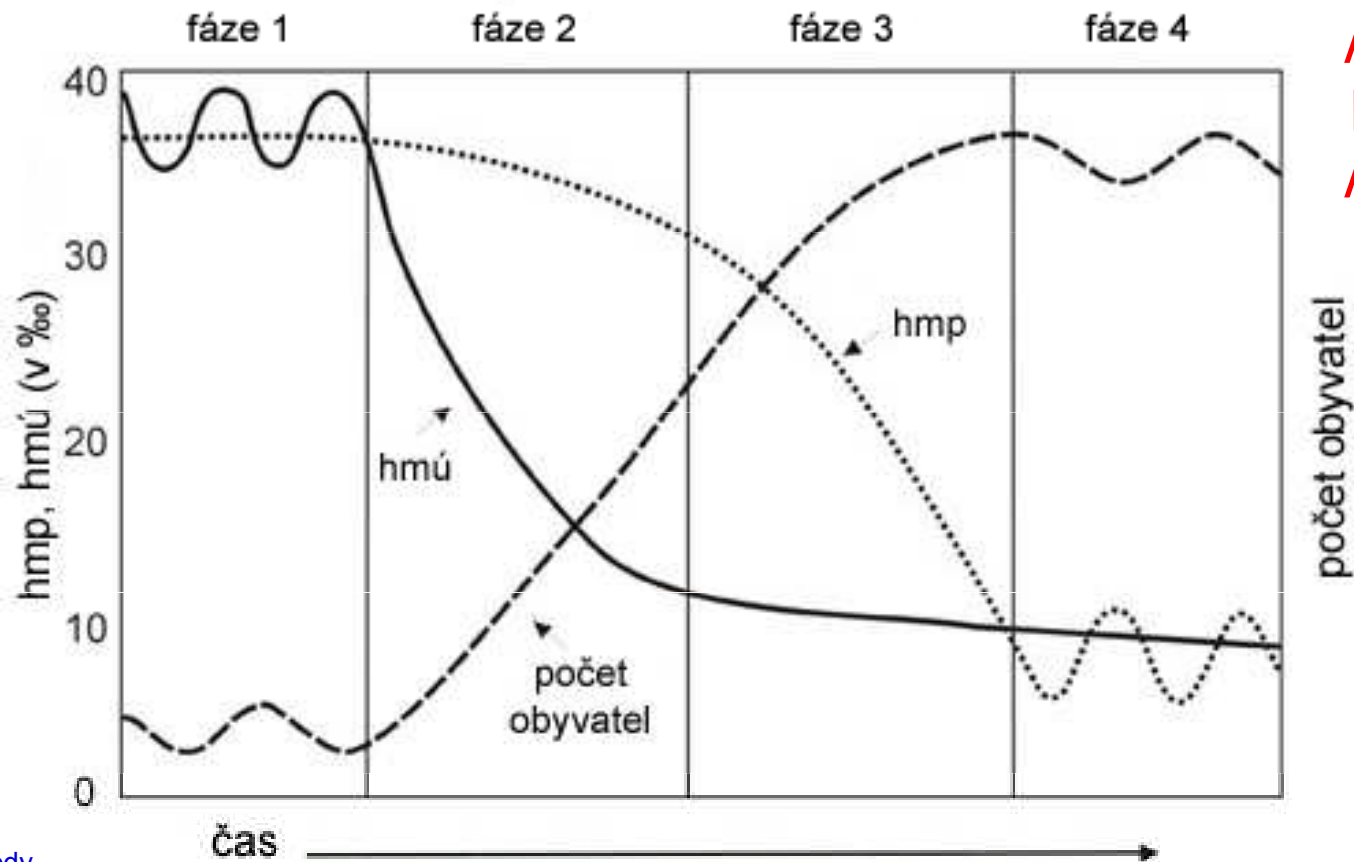
- jedná se o období, v němž se míry porodnosti i úmrtnosti ustálí na nízké úrovni,
- na zachování nízké úrovně porodnosti a malých rodin mají **vliv zejména sociální, ekonomické a institucionální faktory,**
- **úhrnná plodnost se dostává hluboko pod „záchovnou“ hranici prosté reprodukce 2,1 dítěte na ženu,**
- **podíl dětí a osob v produktivním věku se snižuje a podíl starších osob narůstá,**
- dochází k **velikostní stabilizaci populace,**
- **v této fázi se dnes nachází (nebo jsou již za ní) především vyspělé země Evropy, USA, Japonsko, Kanada, Austrálie, Čína a některé země Latinské Ameriky apod.,**
- **tato fáze se označuje také jako tzv. druhý demografický přechod** (viz dále).

Fáze demografického přechodu ve světě

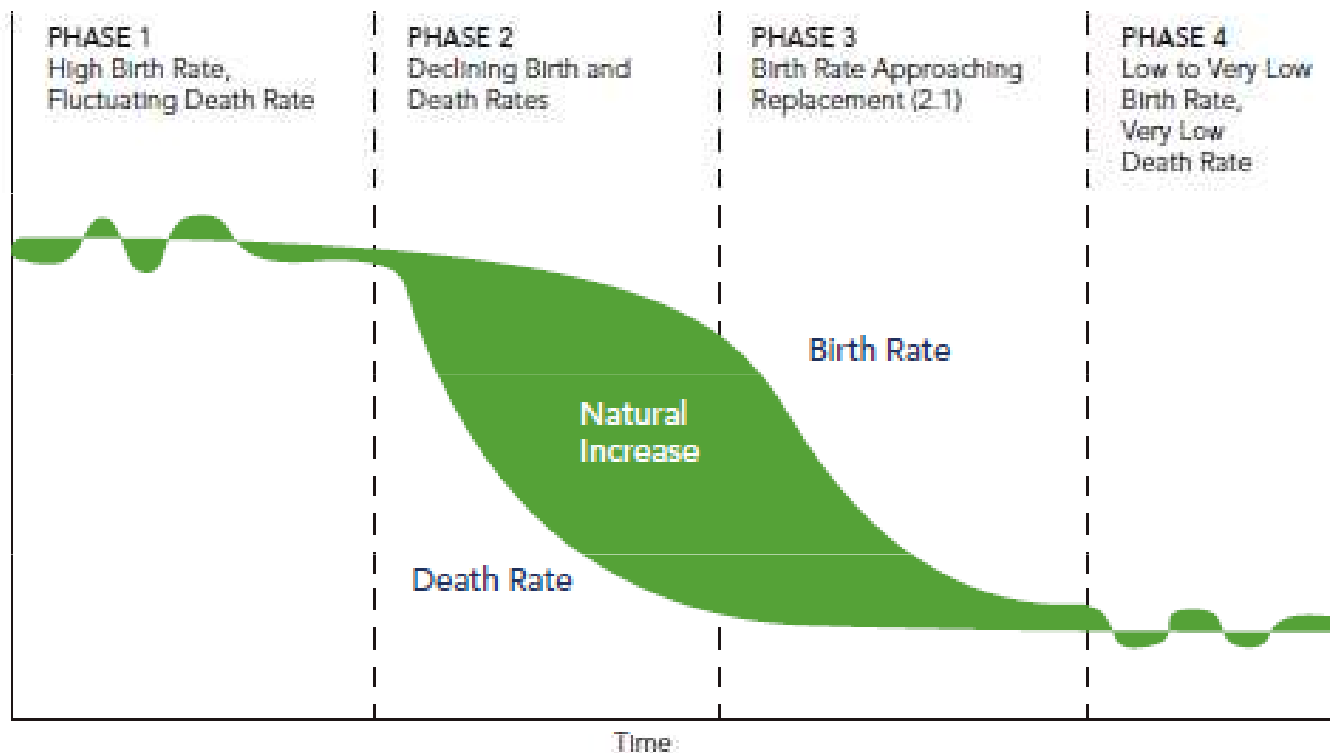
Demografické přechody

Obvykle se tedy průběh klasického demografického přechodu rozděluje do dvou a více (čtyř) fází

*Kde budeme
V grafu hledat
Přirozený přírůstek?*

The Classic Phases of Demographic Transition

Notes: Natural Increase or decrease is the difference between the number of births and deaths. The birth rate is the number of live births per 1,000 population in a given year. The death rate is the number of deaths per 1,000 population in a given year.

- <http://www.gapminder.org/data/>
- (crude birth rate, crude death rate)
- (total population)

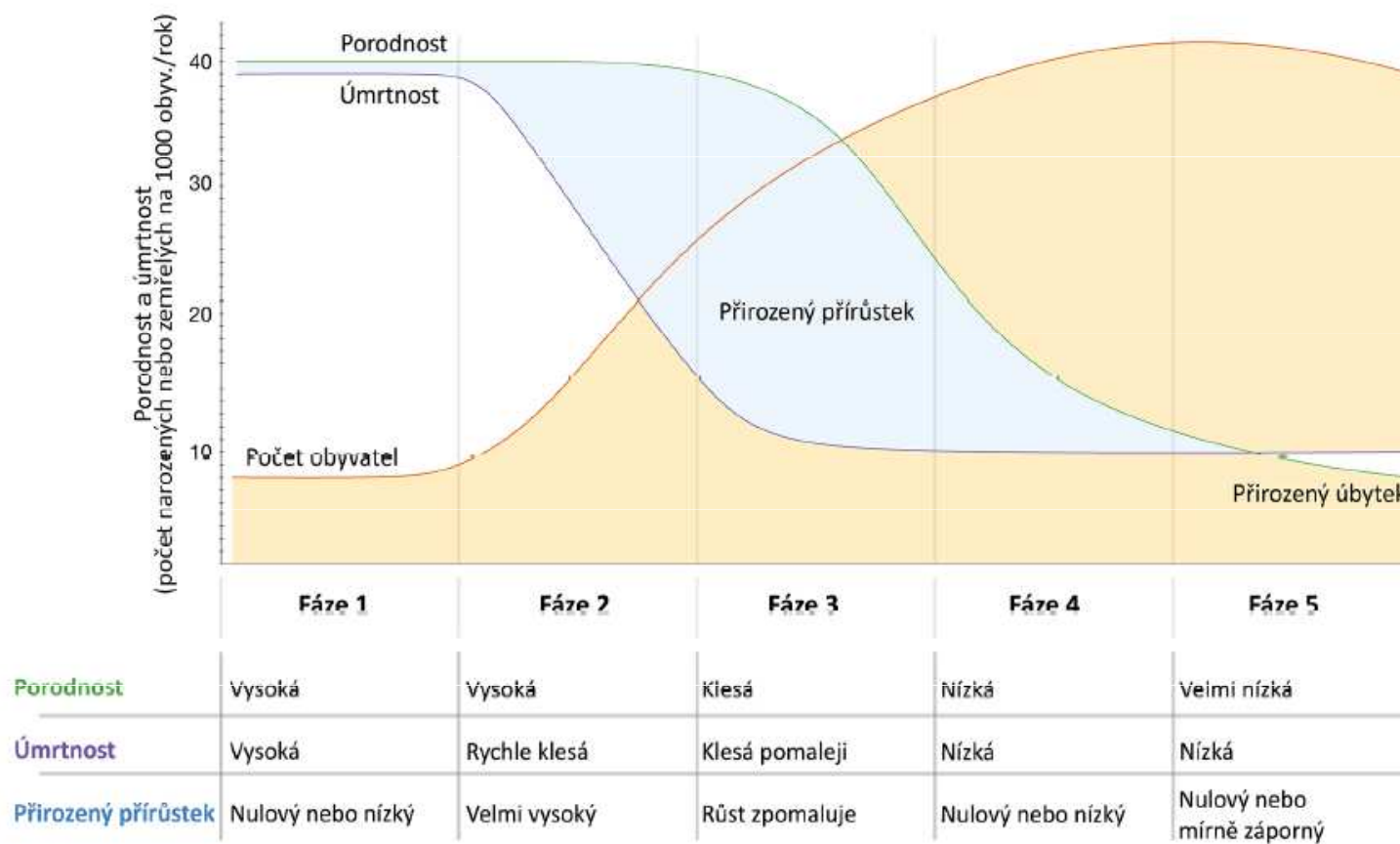
Pátá fáze

- V poslední době se také často hovoří o tzv. **páté fázi demografické revoluce**
- Zda je to ovšem **reálná teorie?**, která v současnosti skutečně existuje, **nebo se jedná pouze o hypotetický model?**, který by mohl v budoucnu nastat, již není zcela zřejmé... i když současnost naznačuje...
- V páté fázi dochází k tomu, čeho se mnozí v budoucnu obávají, což je...
... **přirozený úbytek obyvatelstva** - lidstvo začíná vymírat

- **Porodnost** je velmi nízká a stále klesá, dokonce **se poprvé dostává pod úroveň úmrtnosti**, která je stále konstantní a dochází k **pomalému poklesu počtu obyvatel**
- Tento pokles počtu obyvatel **probíhá zatím pouze v některých** (relativně i hodně vyspělých) **zemích světa** ... *Kterých?*

... (Německo, Pobaltské státy, Ukrajina, Bulharsko, Rumunsko, Maďarsko, Chorvatsko, Srbsko, Itálie, Portugalsko, Řecko... Japonsko...)

Fáze demografického přechodu (revoluce) v revidované současné podobě (pět fází)

- **Demografický přechod se neodehrál** v Evropě a dalších zemích **ze dne na den.**
- Podle **stupně ekonomického a společenského rozvoje** se jednotlivé fáze postupně objevují ve všech zemích světa - **demografický přechod** tedy **probíhá značně diferencovaně.**
- **Méně vyspělé oblasti a země**, v nichž byla relativně vysoká úroveň kojenecké úmrtnosti, negramotnosti a nízká úroveň industrializace i urbanizace, **následovaly v proměnách svého demografického chování své vyspělejší předchůdkyně v průběhu několika desítek let.**

- **Bylo to sice „kalendářně“ později, ale v každém případě mnohem dříve, než se tyto země dostaly na podobnou ekonomickou a sociální vyspělost zemí, v nichž demografický přechod začal.**
- Průběh přechodu byl také mnohem rychlejší, obecně platí: **čím později a v čím méně vyspělých zemích přechod začal, tím také rychleji proběhl (probíhá) či skončil.**
- **Většina relativně vyspělých zemí světa je dnes v konečné čtvrté (páté?) fázi demografického přechodu, tzn. že u nich **proběhl nebo probíhá druhý demografický přechod.****

- **Konkrétně, v nejvyspělejších zemích druhé poloviny 18. století** (Anglie – počínající průmyslová revoluce; Francie – rozvinuté zemědělství na bázi průmyslu), **trvala demografická revoluce více než 150 let, v zemích Beneluxu a Skandinávie téměř 150 let.**
- **Ve střední Evropě (Švýcarsko, Německo, Rakousko, Česká republika) trval první demografický přechod přibližně 100 let** a skončil před druhou světovou válkou, **ve východní a jižní Evropě trval už jen zhruba 75 let** a skončil až těsně po druhé světové válce.
- **K polovině 20. století byla demografická revoluce ukončena nejen v nejvyspělejších regionech, jako byly a jsou Evropa, Severní Amerika a Austrálie, ale i v Latinské Americe a jihovýchodní Asii.**

- V souvislosti s předchozím textem je možné doplnit, že **v Evropě jsou tři populace, které jsou průběhem jejich vývoje výjimečné:**

Které to mohly být?

1) Irská populace, kde první demografický přechod skončil až na přelomu 80. a 90. let, tedy skoro „včera“. Vysvětlením tohoto procesu může být skutečnost, že Irsko bylo zemí s velmi vysokou emigrací a menším počtem obyvatel; emigrovali zejména lidé v mladém/produktivním věku, čímž se v Irsku koncentrovaly staré vzorce společenského a demografického chování.

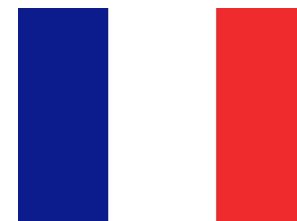
2) Albánská populace, která byla celá staletí izolována od ostatního světa, nemohla přijímat žádné zásadní impulzy z vnějšku a demografický vývoj/změny se zde do značné míry zastavily.

3) Romská populace, která nebyla izolována politicky, ale spíše společensky. V romské populaci začal první demografický přechod s přelomem 80. a 90. let minulého století a lze předpokládat, jeho ukončení až v příštích desetiletích.

Podle toho, jak jsou synchronizovány změny porodnosti a úmrtnosti v průběhu dvou fází prvního demografického přechodu, rozlišují se **tři typy**:

Francouzský typ

- U tohoto typu **dochází k poklesu porodnosti a k zlepšování úrovně úmrtnosti téměř současně v obou fázích revoluce**. Důsledkem je relativně malý růst populace.

Anglický typ

- Úmrtnost se zlepšuje v obou fázích, porodnost však v první fázi **neklesá, stagnuje**, což má za důsledek dosti značný nárůst populace. Ve druhé fázi pak porodnost rychle klesá.

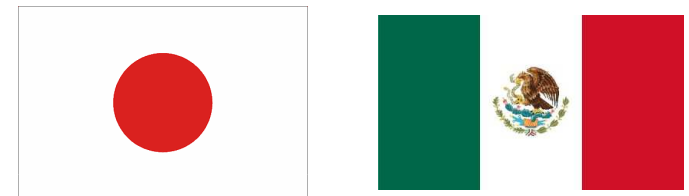

MUNI
ECON

Japonsko - mexický typ

- Dochází ke snižování úmrtnosti v obou fázích, nicméně porodnost v první fázi dokonce stoupá.

- Ve druhé fázi porodnost klesá.

- U tohoto typu dochází k dosti velkému početnímu růstu populace, který však většinou trvá kratší dobu
- Tento typ je charakteristický pro rozvojové země
- Jedná se o konkrétní příklad obecného pravidla, které říká, že čím později demografická revoluce začíná, tím kratší má průběh

Druhý demografický přechod

- Na konci historického poklesu úmrtnosti a plodnosti se v západním světě vyvinuly nové demografické jevy.
- Po poválečném populačním boomu, který nastává prakticky po každé velké krizové události, a přetrváváním institutů sňatku a tradiční rodiny jako základu pro rození dětí, došlo v polovině 60. let k významným proměnám:
 - i) byly překonány poválečné ekonomické problémy a začalo období relativního blahobytu;
 - a ii) na trhu se objevily nové moderní a spolehlivé formy antikoncepce, které byly velmi rychle přijaty mladými lidmi a z prostředku na omezení počtu dětí v rodině se stal prostředek na plánování rodičovství.

- Vzhledem k těmto skutečnostem bylo **potřebné formulovat nové teoretické rámce**, které by **vysvětlovaly prvky**, jako byl **pokles a dílčí nahrazení plodnosti, systematické oddalování manželství a rodičovství, vznik alternativních forem partnerství** (nesezdaná soužití, pluralitní formy domácností apod.) a **rodičovství mimo manželství**.

Demografické přechody

- Demografické proměny tohoto období měly tedy širší souvislosti než jen rozhodování se o počtu dětí a zda vůbec dítě mít.
- Teorie druhého demografického přechodu je tedy určitým „modelem“, který jednak přijal hlavní principy omezené racionální ekonomické volby (Maslowova pyramida potřeb), ale umožnil také autonomní posun v preferencích lidí – k ekonomickým a společenským aspektům byly přidány také ideový a kulturní posun.

- Zatímco v pozadí prvního demografického přechodu stály hodnoty altruismu (nezištnosti), neboť pokles porodnosti souvisel především s ohledem na zdraví žen a dětí, pro druhý demografický přechod je typický především posun v hodnotách lidí – ... narůstající individualismus a důraz na seberealizaci jednotlivce.
- Právě uvedené modernizační sociální změny – zejména individualismus jednotlivce - ohrozily fungování „tradiční“ rodiny, jak se ustavila v průběhu 19. století.
- Některé „rodinné funkce“ byly také přebírány státem a rodina se stala dočasnou jednotkou, dokud to bylo pro dospělé jedince výhodné.

- Rodina přestala sloužit jako „záchranné pouto“ v době ekonomické krize, omezil se její socializační vliv. Z důvodů individuálních nároků, které rodina měla plnit, ale dle rozvádějících neplnila, se zvýšil počet rozvodů i jejich sociální akceptace.
- Snížil se význam (přes odpor církve) samotné instituce „oficiální“ rodiny
 - k plození a výchově dětí není potřeba sňatku.

Demografické

MUNI
ECON

- Pokud bychom shrnuli předchozí informace, tak **podle Dirka Van De Kaa** (1987, formuloval teorii II. demografického přechodu) **probíhal od poloviny 60. let posun v hodnotách lidí** týkajících se **demografické reprodukce** především těmito směry:

Posun od sňatečnosti a manželství k nesezdanému soužití

- přestává fungovat závislost mezi sňatky a porody,
- dochází k dokončení vnímání dětí jako rodinné pracovní síly, tyto se naopak stávají významným ekonomickým nákladem,
- vytvářejí se ideály málo četné rodiny, kdy na uspokojení citových potřeb rodičů postačují jeden či dva potomci,
- hovoří se o krizi klasické křesťanské rodiny.

Posun od uniformního jednotného modelu rodiny k rozličným typům rodin a domácností

- zejména pluralistické formy soužití, které netvoří pouze senioři, ale i uvědoměle bezdětné páry;
 - roste počet jednočlenných domácností zdaleka již netvořených pouze seniory po úmrtí jednoho z partnerů;
 - roste počet soužití osob stejného pohlaví.
-

Změny vztahů a vazeb uvnitř rodiny

- posun od éry, v níž bylo dítě středobodem života partnerů, k éře, kdy středobodem života je pár a potom jeho (případné) dítě.

Změny v používání antikoncepce

- přechod od antikoncepce jako prostředku k zabránění nechtěného početí k antikoncepci jako prostředku k racionálnímu plánování a (ne)zakládání rodiny;
- velký vliv je připisován jejímu rychlému a masovému rozšíření v kulturně vyspělých zemích mezi mladými lidmi.

Posun v emancipaci žen

- roste význam hnutí za emancipaci žen, spojený jednak s cíleným vstupem žen do pracovní sféry, ale i se zákonitým nárokem na větší podíl při osobním rozhodování;
- někdy se hovoří o „krizi otcovství“.

- Jak již bylo naznačeno, **termín druhý demografický přechod** byl vnesen do demografického a sociologického diskursu v reakci na novou **velkou proměnu demografického chování**, kterou zaznamenala ekonomicky a kulturně vyspělá Evropa od **druhé poloviny 60. let minulého století**.
- Protože již jeden demografický přechod v Evropě proběhl, tento nový dostal přídomek „druhý“.
- Termín druhý demografický přechod poprvé použili demografové Ron Lesthaeghe (Belgie) a Dirk Van De Kaa (Nizozemsko). Právě Van De Kaa (1987) stanovil **počátek druhého demografického přechodu na rok 1965**.

- Za **hlavní demografický rys** považoval Van de Kaa **pokles úhrnné plodnosti** z úrovně, která zaručuje alespoň **záchovnou (reprodukční) hranici 2,1 dítěte na ženu**, kdy populace neroste, ale alespoň se obnoví a udržuje se rovnováha mezi narozenými a zemřelými, na **úroveň hluboce pod touto hranicí**.
- Van de Kaa definoval i **přibližný okamžik, kdy končí fáze prvního demografického přechodu a začíná fáze druhá, resp. druhý demografický přechod**.
- Jedná se o okamžik, kdy se **migrační saldo změnilo z negativního na pozitivní. Populační ztráty vytvořené přirozenou výměnou obyvatelstva jsou migrací do značné míry kompenzované**, přestože **celkový přírůstek nemusí být kladný**.
- Evropské prostředí je pro další výklad preferováno vzhledem k demografické vyspělosti, kulturní a geografické blízkosti a specifikům daným poválečným politickým uspořádáním, které vydrželo až do konce 80. let.

- Zmíněný **pokles plodnosti neprobíhal izolovaně**, ale naopak byl **spojen s řadou dalších trendů**. Po roce 1965 se v evropské populaci začaly projevovat další důležité demografické trendy a změny:

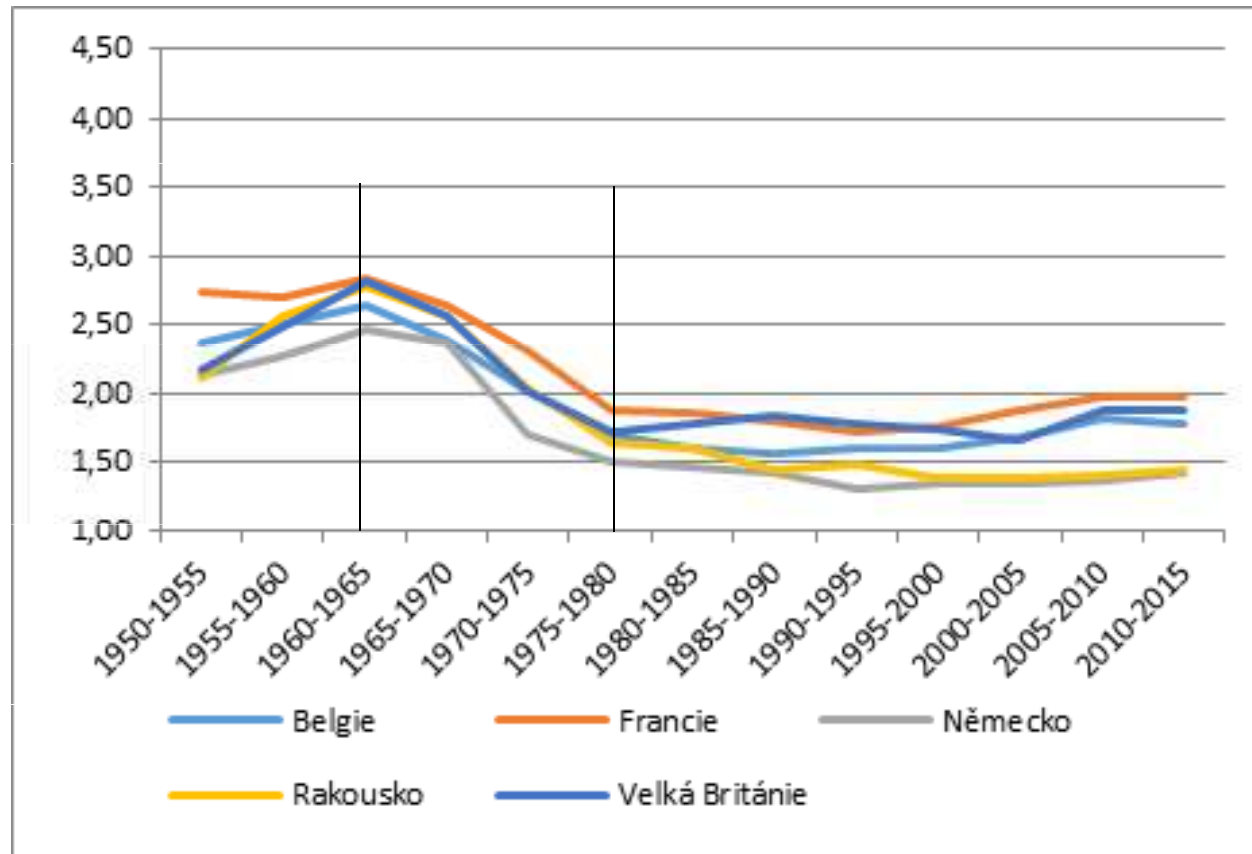
-
- pokles prvosňatečnosti, resp. obecně sňatečnosti,
 - nárůst rozvodovosti i přes rostoucí podíl nesezdaných soužití,
 - nárůst průměrného věku při prvním sňatku a prodloužení intervalu mezi sňatkem a narozením prvního dítěte,
 - nárůst průměrného věku při narození prvního dítěte i průměrného věku matek,
 - nárůst podílu dětí narozených mimo manželství. (Kaa Van De, 1987; Lesthaeghe, 2014)
-

- **Paralelně s novými demografickými trendy** docházelo v evropské populaci také ke **společenským změnám** v podobě:

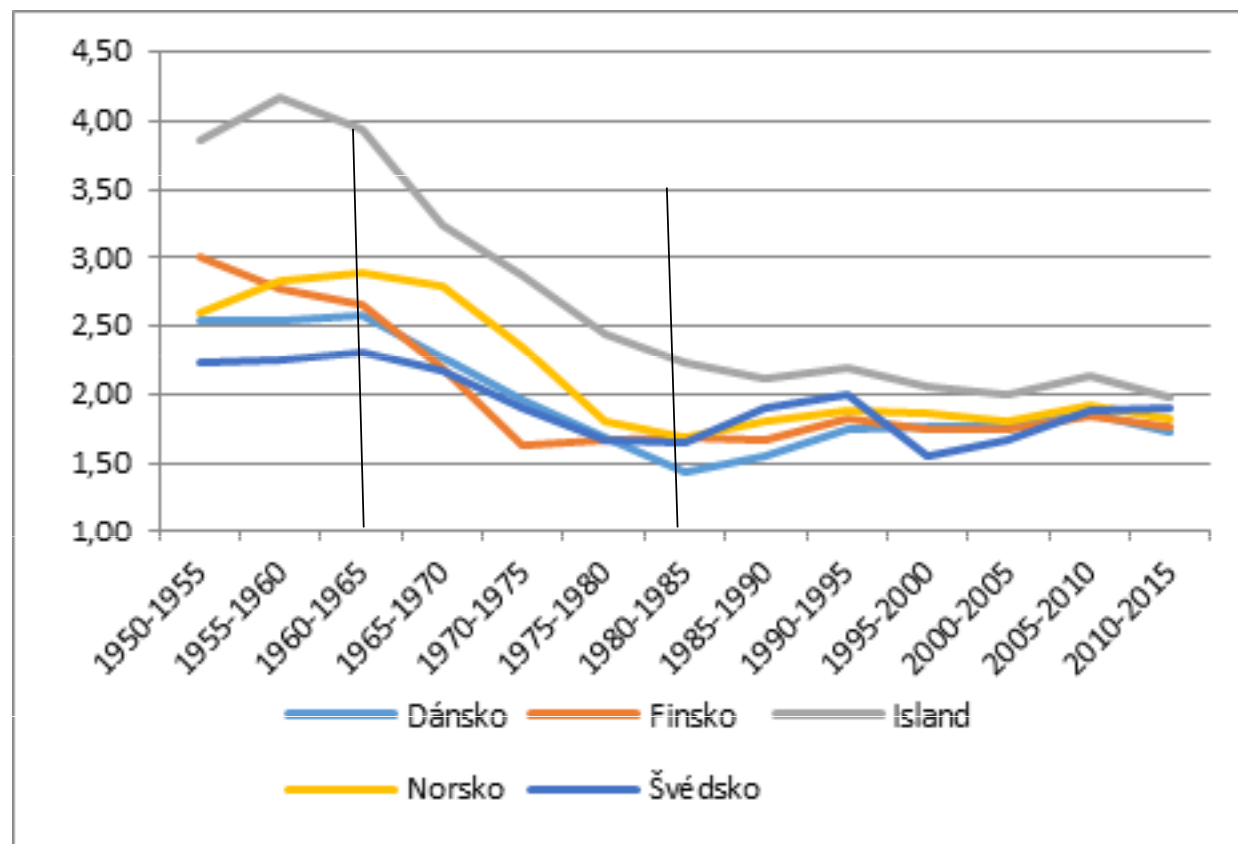
-
- růstu individualismu a seberealizace,
 - vyššího vzdělání a karierní orientace,
 - odkládání sňatků do vyššího věku či zcela nemanželských soužití,
 - pracovní i osobní emancipace žen,
 - ambicí cestovat, poznávat nové apod. (Kaa Van De, 1987; Drotován, Bleha, 2008; Zaidi, Morgan, 2017)

- **Druhý demografický přechod přirozeně nezačal a neproběhl v celé Evropě ve stejném období.** Jak již bylo naznačeno a bude zřejmé i z následujících obrázků, **demografické změny v západní a severní Evropě začaly zhruba od roku 1965, v jižní Evropě zhruba o deset let později a v zemích bývalého východního bloku až na konci 80. let.**
- **Z velmi vysokých hodnot úhrnné plodnosti v západní a severní Evropě (2,5 – 4 děti na ženu) se v jižní a východní Evropě tyto snižovaly jak v horní, tak dolní hranici intervalu,** aby dosáhly **historického minima - v České republice se na konci století (1999) jednalo o 1,13 dítěte na ženu!**
- Projevila se zde tedy **časoprostorová fázová posloupnost** (zhruba období 1965-2000, postupně ve všech částech Evropy) **související s ekonomickou, sociokulturní i politickou vyspělostí.**

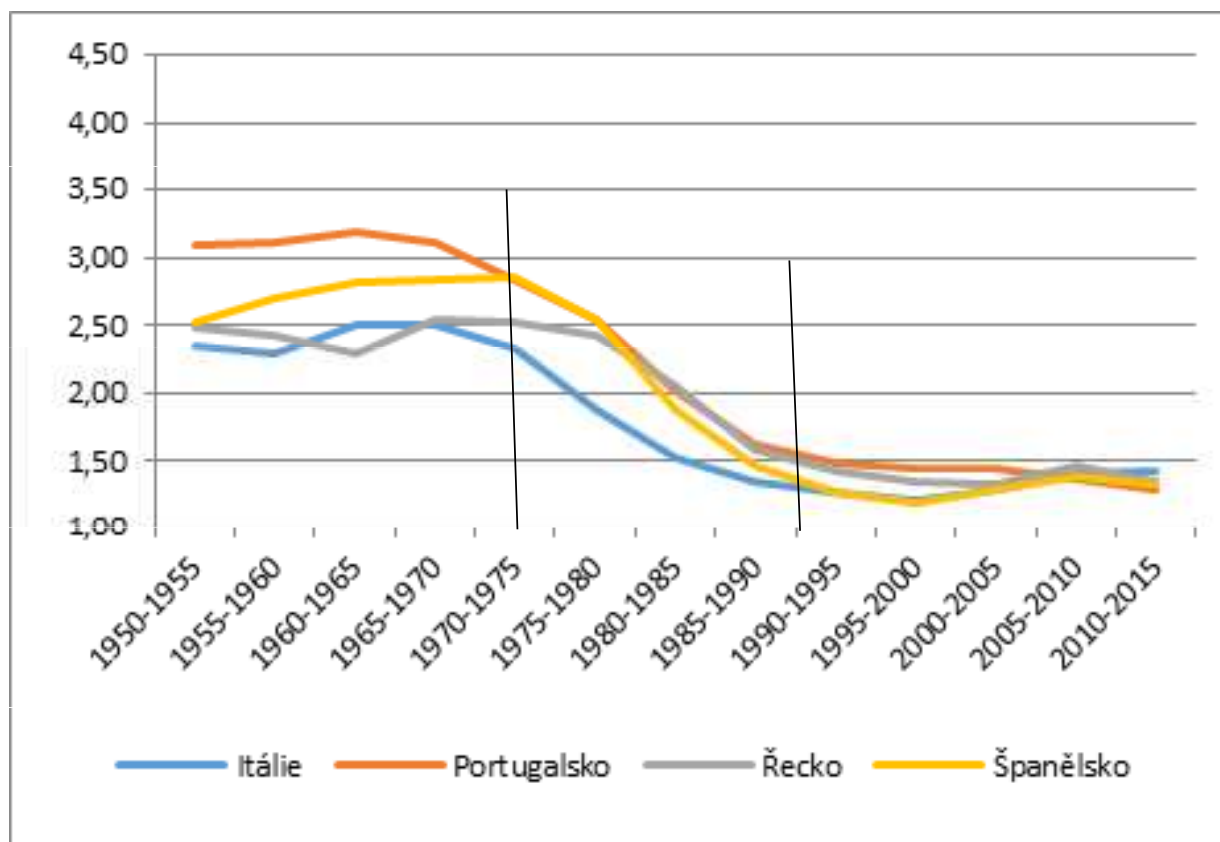
Západní Evropa

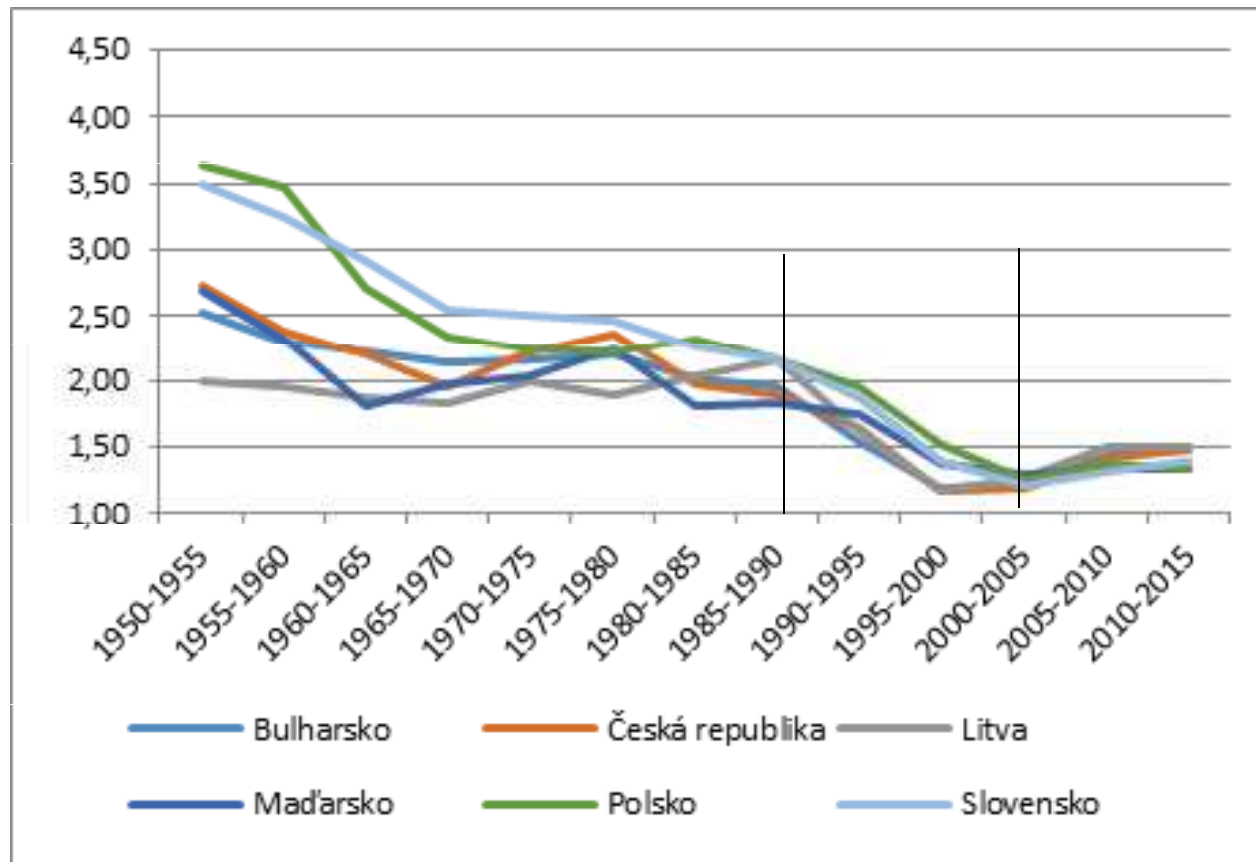
Severní Evropa

Jižní Evropa

Východní Evropa

- Dalším významným znakem druhého demografického přechodu je postupné, ale trvalé snižování kojenecké úmrtnosti a zvyšování naděje dožití v důsledku soustavného růstu životní úrovně na všech kontinentech, nejrychleji však v rozvojových zemích.
- Pokles kojenecké úmrtnosti, v kombinaci s poklesem porodnosti a dalšími demografickými událostmi, má za důsledek demografické stárnutí populace.

- **Koncept druhého demografického přechodu se samozřejmě nevyhnul kritice**, které vlastně čelí dodnes.
- Někteří odborníci uvádějí, že **změny v charakteru porodnosti a sňatečnosti nebyly nijak zásadně odlišné od minulých trendů, které probíhaly v průběhu prvního demografického přechodu**.
- Za **nový prvek** se považuje pouze **rozšiřování užívání antikoncepčních prostředků**, které byly logickým důsledkem vědeckého pokroku ve zdravotnictví.
- Bývá také argumentováno, že **zavádění lékařské antikoncepce se sice projevuje v reprodukčním chování populace, ale tyto změny nejsou nikterak zásadní a změny v charakteru demografické reprodukce není možné označit za „revoluční“**.

- Na rozdíl od zcela nezvratných a definitivních změn v rámci první demografické revoluce, tranzice v rámci 2. demografického přechodu nemusí být natolik trvalá a nezvratná.
- Stojí také za upozornění, že **v některých státech** jako např. Francie nebo Švédsko se začala znovu zvyšovat úroveň plodnosti a celkově se tyto země **začaly vymykat předpokladům stanoveným v rámci teorie druhého demografického přechodu.**
- **V ČR je aktuálně (2021) úhrnná plodnost 1,71 dítěte na ženu, což je nejvíce od roku 1992!** Předpokládá se ovšem **brzké zastavení tohoto růstu** (hodnota v roce 2019 a 2020 byla stejná)...

Odhad vývoje HMP a HMÚ ve světě od roku 1950 do 2100

